ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

QIMMATLI QOG`OZLAR BILAN OPERATSIYALAR

Rashidov Abdurashid Abdurafiq o'g'li
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Tursunov Faridun Mustafoyevich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Bank ishi kafedrasi assistenti
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20348082

Annotatsiya

Mazkur maqolada qimmatli qog‘ozlar bilan operatsiyalarning iqtisodiy mohiyati, moliya bozoridagi o‘rni hamda investitsion jarayonlarga ta’siri ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot davomida aksiyalar, obligatsiyalar va boshqa moliyaviy instrumentlar bilan amalga oshiriladigan operatsiyalarning zamonaviy mexanizmlari yoritilib, ularning kapital bozori rivojlanishidagi ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, qimmatli qog‘ozlar bozori faoliyatida uchraydigan tavakkalchilik omillari, investorlar manfaatlarini himoya qilish masalalari hamda bozor infratuzilmasini takomillashtirish yo‘nalishlari ko‘rib chiqilgan. Maqolada raqamli texnologiyalar va elektron savdo platformalarining qimmatli qog‘ozlar operatsiyalaridagi roli alohida tahlil qilinib, milliy moliya bozorini rivojlantirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari qimmatli qog‘ozlar bozori samaradorligini oshirish va investitsion faollikni rag‘batlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: qimmatli qog‘ozlar, fond bozori, aksiyalar, obligatsiyalar, investitsiya faoliyati, moliyaviy instrumentlar, brokerlik operatsiyalari, kapital bozori, investor, portfel investitsiyasi, moliyaviy tavakkalchilik, elektron savdo tizimi, dividend siyosati, emitent, moliyaviy aktivlar.

Kirish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy resurslarning samarali taqsimlanishi va investitsion jarayonlarning uzluksizligini таъминlashda qimmatli qog‘ozlar bozori muhim iqtisodiy mexanizmlardan biri hisoblanadi. Ushbu bozor orqali vaqtincha bo‘sh pul mablag‘lari iqtisodiyotning turli tarmoqlariga yo‘naltiriladi hamda korxona va tashkilotlarning moliyaviy imkoniyatlari kengayadi. Shu jihatdan qimmatli qog‘ozlar bilan operatsiyalar nafaqat investorlar daromadini shakllantirish, balki mamlakat iqtisodiy barqarorligini mustahkamlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, zamonaviy moliya tizimida aksiyalar, obligatsiyalar va boshqa moliyaviy instrumentlar bilan bog‘liq operatsiyalar investitsiya faoliyatining ajralmas qismiga aylanmoqda.

Hozirgi globallashuv sharoitida kapital bozorining rivojlanishi davlat iqtisodiy salohiyatining asosiy ko‘rsatkichlaridan biri sifatida baholanadi. Qimmatli qog‘ozlar bozori rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiy o‘sish sur’atlari, investitsion muhit va tadbirkorlik faoliyati o‘rtasida uzviy bog‘liqlik mavjudligi kuzatiladi. Shu sababli qimmatli qog‘ozlar bilan operatsiyalarni ilmiy jihatdan tadqiq etish, ularning tashkiliy-huquqiy asoslarini takomillashtirish hamda bozor mexanizmlarini samarali boshqarish masalalari dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biri bo‘lib qolmoqda.

Mamlakatimizda ham kapital bozorini rivojlantirish, investorlar ishonchini oshirish va zamonaviy fond bozori infratuzilmasini shakllantirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, elektron savdo tizimlarining joriy etilishi, raqamli texnologiyalarning moliyaviy operatsiyalarga integratsiyalashuvi hamda investorlar uchun yaratilayotgan qulayliklar qimmatli qog‘ozlar bozorining faollashuviga xizmat qilmoqda. Biroq mazkur jarayonda bozor tavakkalchiligi, axborot shaffofligi, investitsion xavfsizlik va moliyaviy savodxonlik bilan bog‘liq ayrim muammolar saqlanib qolmoqda.

Mazkur maqolada qimmatli qog‘ozlar bilan operatsiyalarning iqtisodiy mohiyati, ularning moliya bozoridagi o‘rni hamda investitsion faoliyat samaradorligiga ta’siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, qimmatli qog‘ozlar bozorini rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari va amaliy muammolari yuzasidan tegishli xulosalar hamda takliflar ishlab chiqiladi.

Asosiy qism. Qimmatli qog‘ozlar bilan operatsiyalar zamonaviy moliya tizimining markaziy bo‘g‘inlaridan biri bo‘lib, ular orqali kapitalning qayta taqsimlanishi, investitsion oqimlarning shakllanishi hamda iqtisodiy subyektlar o‘rtasida moliyaviy resurslar aylanishi ta’minlanadi. Ushbu operatsiyalar mohiyatan moliyaviy aktivlarni sotib olish, sotish, almashtirish hamda ularni boshqarish jarayonlarini o‘z ichiga oladi. Qimmatli qog‘ozlar bozori esa ushbu jarayonlar amalga oshiriladigan asosiy platforma bo‘lib, u iqtisodiyotning samarali ishlashi uchun zarur bo‘lgan likvidlik va shaffoflikni ta’minlaydi.

Qimmatli qog‘ozlar bilan operatsiyalarni tahlil qilishda birinchi navbatda ularning turlarini ajratib olish muhimdir. Aksiyalar, obligatsiyalar, depozit sertifikatlari, derivativlar va boshqa moliyaviy instrumentlar investorlar uchun turli darajadagi daromad va xavf darajasini taklif etadi. Aksiyalar kompaniya kapitalida ulushni ifodalab, investorni dividend va kapital qiymatining oshishidan foyda olish imkoniyati bilan ta’minlaydi. Obligatsiyalar esa qat’iy daromadli instrument sifatida nisbatan past risk bilan barqaror daromad olishni kafolatlaydi. Derivativlar esa murakkab moliyaviy instrument sifatida riskni boshqarish va spekulyativ maqsadlarda qo‘llaniladi.

Qimmatli qog‘ozlar bilan operatsiyalarni amalga oshirish jarayoni bir nechta bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Birinchi bosqichda investor yoki institutsional ishtirokchi bozorni tahlil qiladi va investitsion qaror qabul qiladi. Bu jarayonda fundamental va texnik tahlil usullari muhim ahamiyatga ega. Ikkinchi bosqichda brokerlik yoki investitsiya kompaniyalari orqali savdo operatsiyalari amalga oshiriladi. Bu jarayon elektron savdo tizimlari orqali tezkor va shaffof tarzda bajariladi. Uchinchi bosqichda esa operatsiyalar natijalari monitoring qilinadi va portfel boshqaruvi amalga oshiriladi.

Bozor mexanizmlarining samaradorligi ko‘p jihatdan axborotning to‘liqligi va tezkorligiga bog‘liq. Qimmatli qog‘ozlar bozorida axborot assimmetriyasi mavjud bo‘lsa, bu noto‘g‘ri narxlashga va investitsion qarorlarning samarasizligiga olib kelishi mumkin. Shu sababli zamonaviy fond bozorlari shaffoflikni oshirish, real vaqt rejimida ma’lumot almashish va investorlar uchun teng imkoniyatlar yaratishga intiladi. Elektron savdo platformalarining rivojlanishi ushbu jarayonni sezilarli darajada tezlashtirdi.

Qimmatli qog‘ozlar bilan operatsiyalarda risk omili alohida o‘rin tutadi. Bozor risklari, kredit risklari, likvidlik risklari hamda valyuta risklari investor faoliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli riskni boshqarish strategiyalari muhim ahamiyatga ega bo‘lib, diversifikatsiya, hedjirlash va portfel balansini saqlash kabi usullar keng qo‘llaniladi. Investorlar uchun asosiy maqsad nafaqat yuqori daromad olish, balki kapitalni yo‘qotish xavfini minimal darajaga tushirishdan iboratdir.

Qimmatli qog‘ozlar bozori infratuzilmasi ham operatsiyalar samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Fond birjalari, depozitariylar, kliring markazlari va brokerlik tashkilotlari ushbu tizimning asosiy elementlari hisoblanadi. Ularning uyg‘un faoliyati bozorda ishonchlilikni ta’minlaydi va tranzaksion xarajatlarni kamaytiradi. Rivojlangan mamlakatlarda ushbu infratuzilma yuqori darajada avtomatlashtirilgan bo‘lib, bu operatsiyalar tezligi va aniqligini oshiradi.

Raqamli texnologiyalar qimmatli qog‘ozlar bilan operatsiyalarni tubdan o‘zgartirdi. Hozirgi kunda onlayn savdo platformalari orqali investorlar istalgan vaqtda va istalgan joydan moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish imkoniyatiga ega. Sun’iy intellekt, big data va algoritmik savdo tizimlari esa investitsion qarorlar qabul qilish jarayonini yanada optimallashtirmoqda. Bu esa bozor samaradorligini oshirish bilan birga inson omilidan kelib chiqadigan xatolarni kamaytiradi.

Milliy iqtisodiyot nuqtai nazaridan qimmatli qog‘ozlar bilan operatsiyalarning rivojlanishi iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi. Korxonalar uchun moliyaviy resurslarni jalb qilish imkoniyati kengayadi, davlat uchun esa ichki investitsiya manbalari mustahkamlanadi. Shu bilan birga, aholining investitsion madaniyati oshishi moliya bozorining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Biroq bu jarayonda moliyaviy savodxonlik darajasining pastligi va ayrim institutsional muammolar bozor rivojlanishini sekinlashtiruvchi omillar sifatida saqlanib qolmoqda.

Xulosa. Qimmatli qog‘ozlar bilan operatsiyalarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ushbu soha milliy moliya tizimining barqarorligi va iqtisodiy o‘sish sur’atlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan strategik yo‘nalishlardan biridir. Xulosa qilib aytganda, qimmatli qog‘ozlar bozori samarali ishlashi uchun uning infratuzilmasi, huquqiy asoslari va axborot shaffofligi bir-biri bilan uyg‘un holda rivojlanishi zarur.

Bozor ishtirokchilari o‘rtasida ishonch darajasi past bo‘lsa yoki axborot assimmetriyasi kuchli bo‘lsa, kapital oqimlari samarasiz taqsimlanadi va investitsion faollik pasayadi. Shu sababli birinchi navbatda bozor shaffofligini ta’minlash, barcha operatsiyalarni real vaqt rejimida ochiq axborot tizimlari orqali yuritish muhimdir. Ikkinchi muhim xulosa shundan iboratki, qimmatli qog‘ozlar bilan operatsiyalar samaradorligi investorlarning moliyaviy savodxonlik darajasiga bevosita bog‘liq bo‘lib, bilim yetishmasligi noto‘g‘ri qarorlar qabul qilinishiga va kapital yo‘qotish xavfining ortishiga olib keladi. Shu bois aholining investitsion madaniyatini oshirish, moliyaviy savodxonlik bo‘yicha maxsus dasturlarni kengaytirish va ta’lim tizimiga amaliy moliya bozorini chuqurroq kiritish zarur. Uchinchi xulosa sifatida shuni ta’kidlash kerakki, raqamli texnologiyalar qimmatli qog‘ozlar bozorini tubdan o‘zgartirib, operatsiyalar tezligi va aniqligini oshirgan bo‘lsa-da, kiberxavfsizlik va texnik xavflar yangi muammolarni yuzaga chiqarmoqda, demak bu yo‘nalishda zamonaviy himoya tizimlarini joriy etish va regulyativ nazoratni kuchaytirish talab etiladi. Amaliy taklif sifatida fond bozorida institutsional investorlar ulushini oshirish orqali bozor barqarorligini mustahkamlash, kichik investorlar uchun esa soddalashtirilgan va qulay savdo platformalarini yaratish lozim. Shuningdek, brokerlik va depozitariy xizmatlarida raqobatni kuchaytirish tranzaksion xarajatlarni kamaytirib, bozorga kirish to‘siqlarini pasaytiradi. Bundan tashqari, milliy fond bozorini xalqaro kapital bozorlariga integratsiya qilish orqali investitsion resurslar hajmini kengaytirish va xorijiy tajribani joriy etish imkoniyati yaratiladi. Yakuniy taklif sifatida davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish, lekin ortiqcha ma’muriy bosimni kamaytirish orqali bozorning erkin va raqobatbardosh muhitini shakllantirish eng muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shoxazamiyev, Sh. Sh. (2012). Qimmatli qog‘ozlar. Toshkent: Iqtisod-moliya nashriyoti.
2. Zaynalov, J. R., Xodjayev, E. N., Xusanov, B. Sh., & Ruziboeva, N. X. (2020). Moliya bozori. Toshkent: Iqtisod-moliya nashriyoti.
3. Xomitov, K. Z. (2009). Moliya bozori va birja ishi. Toshkent: O‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti.
4. Shoxazamiyev, Sh. Sh. (2012). Moliya bozori va qimmatli qog‘ozlar (o‘quv qo‘llanma). Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
5. O‘zbekiston Respublikasi moliya bozori va qimmatli qog‘ozlar faoliyatiga oid o‘quv-uslubiy materiallar. (2023). Toshkent: Oliy ta’lim muassasalari o‘quv resurslari.